

INZETTEN OP VEERKRACHTIGE GEZINDHEID

Meer burgerschap in het onderwijs, roept vooral de vragen op: welk burgerschap en hoe maatschappijleer daar vorm aan kan geven? In dit artikel roept Hessel Nieuwelink op tot het versterken van veerkrachtige democratische gezindheid; iets dat helaas niet vanzelfsprekend in het onderwijs naar voren komt.

HESSEL NIEUWELINK

De laatste jaren wordt er meer nadruk op burgerschapsonderwijs gelegd. Op zich is het goed dat er meer aandacht is voor de mogelijkheden om jongeren te begeleiden bij het begrijpen van de samenleving en hen de middelen te geven om de rol te spelen die zij wenselijk vinden. Onderwijs is immers meer dan enkel technisch leren lezen en leren rekenen, maar de nadruk die burgerschap soms in het onderwijs krijgt, roept wel vragen op. Ik noem er hier twee.

VOLG NIET TE VEEL OVERHEIDSBELEID

De eerste vraag heeft betrekking op de nadruk die in het onderwijsbeleid wordt gekozen. Burgerschap is vanuit de theorie een complex begrip dat zeer uiteenlopende invullingen kent waarbij dilemma's het hart van het concept vormen. Het onderwijsbeleid laat een heel ander begrip van burgerschap zien. Het meest duidelijke is dat in het recente OCW-beleid rondom de *basisvaardigheden*: burgerschap is daarbij ook opgenomen - als vaardigheid! Het gaat enkel om het toepassen van bepaald handelen: meedoen, participeren, verant-

woordelijkheid nemen. Dat is in lijn met wat de wetgever in de burgerschapswetten als doel van burgerschapsonderwijs heeft omschreven: we moeten 'tekorten' onder jongeren aanpakken ('ze zijn te veel geïndividualiseerd') en zij moeten verantwoordelijkheid nemen voor onder meer de sociale cohesie in de samenleving (alofs sociale cohesie niet primair van overheidsbeleid afhangt).

VORMGEVING MAATSCHAPPIJLEER

Ten tweede is het ook goed om te kijken wat we bij maatschappijleer doen. Daarbij

'In het stikstofdebat is het immers weinig overtuigend om tegen een boer te zeggen dat "2030" door de rechter zal worden afgedwongen. De reden waarom de vertraging van het terugdringen noodzakelijk zou zijn en hoe daarmee zou moeten worden omgegaan, zou de insteek van het gesprek moeten zijn.'
(foto: Kees Torn)

valt toch op dat leerlingen bij maatschappijleer vaak leren over de samenleving zoals die is: leerlingen leren over de instituties die bestaan, over hoe de verzorgingsstaat is geordend, over kenmerken van culturen enzovoorts. Veel minder lijken leerlingen te leren over de onderliggende maatschappelijke, politieke en democratische vraagstukken. Voor welk vraagstuk is bijvoorbeeld het organiseren van volksvertegenwoordiging een oplossing, waarom wordt er bij besluitvorming voor meerderheidsbesluitvorming gekozen en niet voor deliberatieve besluitvorming, waarom is er internationale samenwerking? Instituties zijn een antwoord op vraagstukken omdat daar een afspraak over is gemaakt; maar ook niet meer dan dat. Om leerlingen meer zicht te geven op hoe de samenleving is geordend en zou kunnen zijn, is het goed om juist die vraagstukken en niet zozeer de instituties centraal te stellen.

NIET AAN ELITES OVERLATEN

Er is voldoende reden om burgerschap in het Nederlandse onderwijs steviger neer te zetten. Niet omdat Nederlandse leerlingen allerlei dingen verkeerd doen of 'verkeerde' opvattingen zouden hebben. Nee, meer aandacht voor burgerschap in het onderwijs zou vooral goed zijn omdat leerlingen in een complexe samenleving opgroeien en een aantal collectieve instituties en waarden niet vanzelfsprekend zijn en onder druk staan. Zo zijn er ook in Nederland diverse krachten die instituties van de democratische rechtsstaat ondermijnen. Er zijn actoren die rechten van bepaalde burgers weg willen nemen, groepen die bewust onjuiste berichten delen om verwarring te zaaien - maar het betreft ook de overheid die op verschillende dossiers rechten van burgers (bewust) ondermijnen: denk aan het toeslagenschandaal, coronabeleid, stikstof, 'Groningen' en institutioneel racisme.

VEERKRACHTIGE DEMOCRATISCHE GEZINDHEID

Het goed functioneren van een democratie kan niet aan politieke en bestuurlijke elites worden overgelaten. Een democratische cultuur in de samenleving is daarom van groot belang: hier kan het onderwijs een bijdrage aan leveren. Hierbij zou het moeten gaan om een *veerkrachtige democratische gezindheid* zodat leerlingen gehecht kunnen raken aan democratie en niet met elk zuchtje antidemocratische tegenwind omvallen. Dit heeft vervolgens vier kenmerken:

- *Interne spanningen in de democratische rechtsstaat.* Kernelementen van de democratische rechtsstaat staan op ge-

spannen voet met elkaar. Het democratische element veronderstelt bijvoorbeeld dat de bevolking de ruimte moet hebben om - in principe bij meerderheid - beleid te maken, terwijl het element van de rechtsstaat ervoor moet zorgen dat vrijheidsrechten zijn gewaarborgd. De rechtsstaat moet tirannie van de meerderheid dus tegengaan. Leerlingen moeten leren dat deze spanning bestaat en deze moeten leren wegen (en dat dat tussen contexten kan verschillen).

- *Niet één ultiem model van democratie.* Dit volgt onder meer uit bovenstaand dilemma: sommige mensen vinden dat er vooral nadruk op het democratische element moet liggen en dus dat meerderheden veel ruimte moeten krijgen om besluiten te nemen. Anderen vinden dat juist vrijheidsrechten en minderheidsbelangen stevige bescherming verdienen en er bij besluitvorming veel *checks and balances* moeten bestaan. De democratische rechtsstaat is geen eenvormig en vaststaand gegeven, maar juist multi-interpretabel en veranderlijk. Steun voor de bestaande instituties is van belang, maar minstens zo belangrijk is de omarming van democratische waarden. Als dat gebeurt, kan onvrede over de instituties worden geuit zonder in antidemocratische uitingen te vervallen.
- *Accepteren dat er een pluraliteit aan opvattingen is,* waarbij ook sprake kan zijn van stevige botsing met de eigen opvattingen. Voor een democratische samenleving is het belangrijk dat burgers andere opvattingen ook als legitiem zien en deze niet direct als een 'gevaar voor de democratie' of 'onpatriottisch' beschouwen. Deze pluraliteit verlangt van burgers dat zij bereid zijn om het eigen morele gelijk te relativiseren en andere opvattingen te tolereren. Tolerantie hoeft overigens niet tot relativisme te leiden. Opvattingen van anderen mogen worden getoetst aan bijvoorbeeld morele uitgangspunten en wetenschappelijke evidentie. Pluraliteit hoeft niet te betekenen dat alles wordt geaccepteerd en toegelaten. Er kunnen wel degelijk grenzen worden gesteld aan de publieke uitspraken die zijn toegestaan.
- *Begrijpen voor welke vraagstukken instituties een oplossing zijn.* Voor een democratische cultuur is het belangrijk dat burgers inzicht hebben in maatschappelijke, politieke en democratische vraagstukken, en de voordelen en nadelen begrijpen van de institutionele ordeningen zoals die bestaan. Dit leidt er immers toe dat mensen een gefundeerder oordeel over het functioneren van die instituties kun-

nen vellen en beter in staat zijn om in discussies uit te leggen waarom dergelijke instituties bestaan. Kritiek op vrijheidsrechten en democratische instituties kan immers niet goed worden weersproken als de gedachte achter instituties en afspraken niet wordt begrepen. In het stikstofdebat is het immers weinig overtuigend om tegen een boer te zeggen dat '2030' door de rechter zal worden afgedwongen. De reden waarom de vertraging van het terugdringen noodzakelijk zou zijn en hoe daarmee zou moeten worden omgegaan, zou de insteek van het gesprek moeten zijn.

Hierdoor leren leerlingen dus na te denken over de vraagstukken die aan de basis van macht, democratie en rechtsstaat liggen en leren zij dat er niet één ordening mogelijk is, maar er ook allerlei alternatieven zijn. Het betekent overigens zeker niet dat kennis van instituties niet relevant is - het is alleen niet het hoofddoel of startpunt van het onderwijs.

CONSEQUENTIES VOOR MAATSCHAPPIJLEER

Deze benadering heeft voor verschillende actoren consequenties:

- *Vakvernieuwingscommissie:* de eindtermen van maatschappijleer zullen dus veel meer gericht moeten zijn op vraagstukken en leren nadenken over dilemma's dan op de instituties die nu bestaan.
- *Lesmethoden:* in lesmethoden zullen dus niet de instituties als het centrale element moeten worden omschreven. Dit betekent concreet bijvoorbeeld dat democratie niet een onderdeel van politiek met dictatuur als alternatief is. Democratie vraagt echt om een eigen onderdeel waarin democratische vraagstukken de basis vormen.
- *Examens:* omdat de inhoud van examens richting geeft aan de inhoud van het onderwijs, is het verstandig als ook examens ruimte bieden voor een nadruk op vraagstukken in plaats van op instituties.
- *Leraren:* de benadering veronderstelt dat leerlingen ruimte krijgen om alternatieven te bedenken, dilemma's te overdenken en na te denken over hoe zij de samenleving willen vormgeven. ♦

Hessel Nieuwelink is lerarenopleider maatschappijleer en lector Burgerschaps- onderwijs. Deze tekst is gebaseerd op de door hem op 9 februari jongstleden uitsproken lectorale rede.

De gehele rede is terug te vinden op de website <https://research.hva.nl/en/publications/bevorderen-van-veerkrachtige-democratische-gezindheid-een-pleidoo>.